

Novák Attila *

Érdekközösség vagy érdekkapcsolat?¹

*A magyar és a cionista diplomácia kapcsolatai
az 1930-as évek második felében*

Az 1930-as évek második felében a magyar külpolitika törekvéseit egy új tényező támogatta. Ez az új tényező a „nemzetközi” cionista diplomácia, illetve néhány európai vezetője volt. Magyar hivatalos/félhivatalos részről is létezett fogadókészség, sőt voltak olyanok, akik a cionizmust magyar nemzeti szempontból is támogatóknak vélték. A kérdés az, hogy mivel magyarázható ez a különösnek tűnő „szövetség” akkor, amikor a szélsőjobboldal ereje és a náci Németország politikai befolyása is erősödött Magyarországon. Továbbá: ha a magyar külügyi vezetésnek is érdekében állt a kapcsolatok erősítése, akkor miért nem vált tartóssá a diplomáciai viszony?

Az első kérdésre nem nehéz megadni a választ. A magyar cionista mozgalomra ekkor nehezedő rendőri nyomás, vagyis a gyűjtések akadályozása, a nemzetközi cionista mozgalom előadói mozgásszabadságának a korlátozása s az egyéb zaklatások mind-mind szükségessé tették az európai cionista vezetők tárgyalásait, amelyek egyébként más országokban is folytak. Ami a nemzetközi színteret illeti: a palesztinai zsidóságra (1936-ban közel 385 ezer fő), a jisuvra nagy nyomás nehezedett, mert arab lázadás söpört végig az „országon” és az infrastruktúrában komoly károk keletkeztek, ezért az egész világon megindították a Mifal Bitzaron-akciót: *a gyűjtési igény intenzívvé válását jórészt ez motiválta.* A Jewish Agency (egy magyar dokumentum szerint) 1936. október 2-i körlevelében szólította fel a magyarországi zsidó egyesületeket a gyűjtésre: eszerint a gyűjtési cél összesen 300 ezer font (a világban), míg a magyar zsidóságnak 7500 fontnak megfelelő összeget kellene „összealapoznia” – legalább is a tervek szerint.² A Magyar Cionista Szövetség és a Magyar Zsidók Pro-Palesztina Szövetsége is „Bizaron” bizottságot alapított, mindenki felkészült az intenzív gyűjtésre.

AZ ELSŐ PROBLÉMÁK

A Magyar Cionista Szövetség és a Magyar Zsidók Pro-Palesztina Szövetsége munkája 1935 körül kezdett ellehetetlenülni. A cionizmus iránt a magyar zsidóság szélesebb körei megnyerésére (1926 decemberében) létrehozott Pro-Palesztina Szövetség – mindaddig – évenkénti belügyminisztériumi engedélyezéssel zavartalanul gyűjtötte a pénzt, illetve az ennek megfelelő sékelt hivatalosan „a palesztinai magyar zsidók segélyezésére”. A sékel a cionista mozgalomhoz való tartozás konkrét jele volt s tagdíjként funkcionált. Az összegyűjtött összeget a Keren Kajemet Lejiszrael (Zsidó Nemzeti Alap) és a Keren Hajeszod („Palesztinai Alapítványi Alap”) számára gyűjtötték, amelyek – mint a cionista „világ” nemzetközi intézményei – lehetővé tették, hogy a mozgalom földet és gépeket vásároljon Palesztinában. A KKL és a KH a Pro-Palesztina Szövetség szakosztályaiként működtek Magyarországon.

1935. december 31-én a Pro-Palesztina Szövetség gyűjtési engedélye lejárt; a belügyi szervek nem hosszabbították meg, sőt 1936 júniusában határozatban tagadták meg. Indokként a Horthy Miklósné által indított nyomor-és ínségnyhító akcióra hivatkoztak, vagyis arra, hogy ennek sikerét minden gyűjtés, így a cionista perselyezés is akadályozza, mert feleslegesen von el pénzt a polgároktól. 1936 szeptemberében a BM VII. osztálya egy alosztálya (egyesületekkel foglalkozó) a másikkal (közbiztonságinak) írta meg, hogy az „utóbbi években” a társadalomjóléti és karitatív adománygyűjtések mellett más célokat szolgáló adománygyűjtésekkel annyira igénybe vették a magyar közönség áldozatkészségét, „hogy az előbb említett és az ínségesek segélyezését szolgáló adománygyűjtések eredményét veszélyeztették.”³ A belügyminiszter ezért 167.800/1936.B.M.s. rendeletében korlátozta az adománygyűjtéseket, ami még a keresztény egyhá-

zokat is negatívan érintette. Mivel belföldre is csak részben lehet segíyezni „...ennélfogva külföldre irányuló segíyezési tevékenység engedélyezése kellően nem indokolható.”⁴

Az érvelés azért hatott már – ebben a vonatkozásban – is problematikusnak, mert a cionista alapokba befolyt pénz nem volt nemzetgazdasági szempontból óriási összeg, ráadásul más zsidó szervezet (így a Magyarországi Autonom Orthodox Izraelita Hitfekezeti Központi Irodája) 1931-től visszavonásig kapott gyűjtési engedélyt, melyet legalábbis külön nem vontak vissza.⁵ Mivel az ortodoxia a magyar eredetű hagyományos szentföldi vallásos zsidóság számára gyűjtött és nem követett olyan behatárolható és közvetlen politikai célokat, mely esetleg a magyar zsidó belső status quót érinthette volna, e tevékenység útjába a hatóságok nem gördítettek akadályt.

Bár a budapesti főkapitányság államrendészeti osztálya nem tudta, hogy a Magyar Cionista Szövetség – még az eredeti engedélyezés alapján – sem gyűjthet és ez némileg megkönnyítette a kezdetben a Mifal Bitzaron akció munkáját (előadásokkal kapcsolatos, illetve utáni, nem túl nagy hatékonyságú perselyező gyűjtést végeztek),⁶ 1936 őszén a szervek egyértelműen megtiltották az összes gyűjtést. A vidéki főkapitány (felsőbb utasításra) az egész ország területéről összesített adatok alapján jelentette Budapestnek, milyen cionista jellegű gyűjtések vannak folyamatban az országban.

A magyarországi mozgalom tevékenységét egy „hangulati” jelenség is megnehezítette: a cionistákkal szemben fokozódott a belügyi szervek bizalmatlansága. A rendőrség már korán felfigyelt az úgynevezett hachsarak tevékenységére: ezek olyan cionista elő/felkészítő központok voltak, ahol az ifjúságot palesztinai fizikai munkára képezték ki. Így, ha csekély mértékben is, de a munkanélküliségen is segíteni tudtak. A hatóságok azonban a bolszevizmus „melegágyaként”, az „ateista-kommunista veszély” egyik fő hazai ágenseként tartották számon őket s e telepek kollektivistikus életformája csak megerősítette az előítéleteket. Az 1930-as évek második felében több hachsara-botrány pattant ki, melyek a külföldi cionista vezetők szemében legalább annyira számítottak, mint a gyűjtési problémák. Ezek a botránnyok főleg a marxista-cionista Hasomer Hacaírt, valamint több kisebb, főként baloldali csoportot (például Dror, Stam Chaluc stb.) érintettek, de egy idő után az egész cionista mozgalom működését veszélyeztették: a szélsőjobboldali sajtó óriási kampányától övezve kellett a hiva-

**Imrédy Béla és Kánya Kálmán
a Miniszterelnöki Palota teraszán
1938. május**

talos cionista vezetésnek e roppantul kényes ügyeket „kezelnie”.

A zavarokhoz az is hozzájárult – s a második kérdésre a válasz itt rejtőzik –, hogy a Magyar Izraeliták Országos Irodáját és a Pesti Izraelita Hitközséget kézben tartó neológ Stern Samu (1874–1946) és köre ellenségesen viselkedett a cionistákkal. A cionisták és a hitközség vezetése között – minden híreszteléssel ellentétben – nem elsősorban anyagi különbségek voltak. Módosabb emberek a Magyar Cionista Szövetség vezetésében is helyet foglaltak. De a cionista mozgalom sok olyan zsidó munkásfiatalt is „felszívott”, akiket a hitközség nem tudott megszólítani. A cionisták így nemcsak a hitközségi élet demokratizálását, hanem a fizikai munkát végző zsidó rétegek fokozottabb érdekképviselését is követelték, amely összekapcsolódott a cionista mozgalom egyik fő elméleti és gyakorlati célkitűzésével, a kétkezi munkássá történő átrétegződéssel. A hitközségi vezetés árulónak tekintette a „nemzeti” zsidókat, mivel úgy látták, hogy szétfeszítik az általuk követett asszimilációs politika kereteit. Ennek megfelelően kormányzati összeköttetéseiket is felhasználták arra, hogy a cionista törekvéseket megakadályozzák. Külön neológ szervezetet akartak alapítani a palesztinai gyűjtésekre – a monopolizálásukra; belső belügyminisztériumi iratokban erre hivatkozva nem adtak ekkor gyűjtési engedélyt a cionista szervezeteknek.

A cionista tevékenység akadályozásának híre hamar eljutott a megfelelő külföldi helyekre. A Jewish Agency for Palestine (Szochnut/Zsidó Ügynökség), mely a Népszövetség megalakulása után a cionista érdekeket képviselte a külvilág felé, két európai nagyvárosban is akcióba kezdett.

BEAVATKOZÁSI KÍSÉRLETEK

Az egyik akciót Nachum Goldmann (1895–1982), a Jewish Agency Népszövetség melletti, genfi delegátusa irányította. Goldmann érdekes figura volt, a Comite des Delegations Juives vezetőjeként, majd 1936-ban a Zsidó Világkongresszus egyik megalapítójaként több szálát is a kezében tartott: kisebbségi zsidó ügyekben, de főleg cionista témákban exponálta magát. Az évek folyamán karrierje egyre emelkedett, a második világháború után a Jewish Agency és a Zsidó Világkongresszus vezetője lett. A másik kezdeményezést a londoni „csoport” vezette. Itt főként Arthur Lourie-nak (1903–1978), a Jewish Agency politikai titkárnak (az 1960-as években Izrael kanadai és londoni nagykövete) és Selig Brodetsky matematikusprofesszornak (1888–1954), a Jewish Agency Executívája tagjának (később a Jeruzsálemi Héber Egyetem második elnökének) a nevét kell megemlítenünk.

A Jewish Agency ebben az időben rendkívül intenzív diplomáciai tevékenységet folytatott. Nagy erővel lobbizott azért, hogy az európai hatalmakat meggyőzze a zsidó állam megteremtésének fontosságáról. Az angolok ez idő tájt küldték ki az úgynevezett Peel-bizottságot, amely megpróbálta felosztani Palesztina területét s amely jelentését éppen a XX. cionista kongresszus előtt adta ki.

A magyarországi problémák hírére azonnal felvették a kapcsolatot a magyar külképviseletekkel. A „postás” szerepét Genfben Velics László (1890–1953), Magyarország népszövetségi követe, 1917-től külügyi szolgálatban álló profi diplomata, Londonban pedig a szintén nem csekély diplomáciai tapasztalattal rendelkező Masirevich Szilárd (1879–1944) nagykövet töltötte be. Goldmann 1936. június 22-én egy többoldalas memorandumot adott át Genfben Velicsnek.⁷ Levelében – ismeretlenül is – megszólítja és arra kéri a magyar hatóságokat, hogy ne akadályozzák a cionisták munkáját. A Magyar Cionista Szövetség számára a gyűjtési tevékenység folytatását, a Pro-Palesztina Szövetségnek pedig alapszabálmódosítása engedélyezését kérte. Arra hivatkozik, hogy: „Nincs a világnak egyetlen olyan országa sem, ahol a kormány állást foglalt volna olyan belső zsidó vitákban, amelyek a zsidók hazafias magatartását és magától értetődő kötelességeik elismerését – mint államuk lojális állampolgáráét – egyáltalán nem érintik”. „Természetesen a magyar zsidóságon belül is van ellenfele a cionizmusnak. De ez az ellentét belső, zsidó nézeteltérések miatt alakult ki, amelyeknek nincs közük sem a magyar érdekekhez, sem a magyar bel-és külpolitika alapelveihez...” Goldmann azt is felajánlot-

Kánya Kálmán külügyminiszter
(1869–1945)

ta, hogy ha szükséges, azonnal Budapestre utazik, hogy tárgyaljon az illetékesekkel, egyébként meg (magyar külügyi információk szerint) Törökországnak is hasonló ajánlatot tett.

A dokumentumból egyértelműen kitetszik a cionisták álláspontja. Eszerint a zsidóknak mint magyar állampolgároknak kötelességük teljesíteni a minden magyar állampolgárra vonatkozó előírásokat, de mint egy nép tagjainak, speciális követelményeknek kell eleget tenniük. Ezek a követelmények egy kulturális, vallási vagy „nemzeti” kisebbséget írnak körül. A zsidó népen belüli konfliktusokhoz – e logika szerint – a magyar államhatalomnak nincs köze, hiszen kizárólag a zsidók belső ügyeit érinti. Velics diplomáciai levélben postázta a memorandumot, de megjegyezte, hogy nem sok esélyt lát az adománygyűjtési korlátozás feloldására. Ugyanakkor a levélben már megjelennek azok a potenciális gazdasági előnyök, melyet a cionisták nyújthatnak a magyar gazdaságnak: az ottani kereskedők „szívesen fokoznák propagandájukat a magyar áruk javára, ha nálunk a cionizmus szabadon szervezkedhetnék. Az esetleges gyűjtések eredménye szintén áruexport által transferáltnék” – írja Velics a magyar külügynek írott jelentésében.⁸ Azt is közli, hogy (értesülése szerint) a török képviselő is hasonló instrukciókat kért kormányától.

Közben 1936. december 2-án a budapesti rendőrség házkutatást tartott a Pro-Palesztina Szövetségnél, és a mintegy ötszáz pengőnyi összeget (a gyűjtés eredményét) lefoglalta.⁹ Velics – feltehető-

leg Goldmann kérésére – levelében ezzel az üggyel is foglalkozott és javasolta a rendőri eljárás megszüntetését. A Pro-Palesztina Szövetséget azért is kedveli – írja –, mert „antibolsevista” és Angliában „magas körök” támogatják. Antikommunista világ-szervezetet „tervez” a zsidóság – állítja Velics – raadásul hajlandók lennének foglalkozni (Zsidó Világkongresszus) a cseh szovjetbarátsággal „és e tekintetben természetesen annál könnyebben helyezhetünk el mi is megfelelő híryananyagot náluk, ha nem történnek olyan incidensek, amelyek őket ellentétbe hozhatják Magyarországgal”.¹⁰ A genfi követ sürgetésére a külügyi vezetés az eljárás megszüntetése miatt levélben fordult a Belügyminisztériumhoz.¹¹

Goldmann magyarországi látogatási ajánlata nemsokára meghallgatásra talált. Velicsen keresztül feltett kérdésére, hogy kivel is tárgyaljon, Kánya Kálmán külügyminiszter (1869–1945) először Balla Pálhoz,¹² a minisztérium politikai osztályának egyik titkárához irányította. Ez később megváltozott, hiszen Balla feladata nem a tárgyalások lefolytatása, hanem az előkészítése volt.¹³ A cionisták részéről Buk Miklós (1907–1962), az MCSz főtitkára vett részt a tárgyalások előkészítésében. Buk Miklós – aki 1935 és 1944 között volt a Cionista Szövetség e posztján és később, Izraelben Moshe Buk néven vált ismertté –, az egyik leginvenciózusabb szellemi alakja volt a magyarországi zsidó nemzeti mozgalomnak. Kreatív szociológiai munkáiban a zsidó állam megszületését fizikai törvényszerűségként írta le.¹⁴

A tárgyalások felvetése mellett a bojkott lehetősége is felmerült. A Keren Kajemet Lejiszrael 1936. december 15-én a Szochnut politikai osztályához írott levelében felvetette, hogy bojkottálják a magyar árukat Palesztinában.¹⁵ Maga Goldmann is magáévá tette ezt az elképzelést, szerinte ugyanis ez a lépés jól előkészítené magyarországi tárgyalásait.¹⁶ Végül Leo Lauterbach (1886–1968) – aki a Cionista Világszervezet Szervezeti Osztályát vezette – közölte a „külügyminiszterrel”, hogy a bojkott ötletét elvetették, mivel nemcsak hogy taktikai célszerűsége kétséges, hanem az importőrök sem fognak engedelmessé válni a Szochnut nyomásának.¹⁷

1937. február 12-én a sajtó által csak „cionista külügyminiszternek” nevezett Goldmann Budapestre érkezett. Itteni tartózkodását azonban különös esemény zavarta meg. Február 16-ra meghirdetett előadását a rendőrség biztonsági okokra hivatkozva (főleg a jobboldali cionisták fenyegetőzései miatt) nem akarta engedélyezni, pedig megtartása érdekében még a (később fontos szerepet játszó) Revíziós Liga főtitkára, Fall Endre (1891–

1954) is szót emelt.¹⁸ „Felsőbb” utasításra (belügyminisztériumi beavatkozásra) végül sor került az előadásra.¹⁹

AZ „ÉRDEKKÖZÖSSÉG”

1937. február 13-án Goldmann a Külügyminisztériumba érkezett. Tárgyalópartnere Apor Gábor „rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter” (1889–1969) volt.²⁰ A beszélgetés alatt Apor – saját feljegyzése szerint – „receptive” viselkedett, Goldmann pedig a magyar és a cionista külpolitika „érdekközösségéről” beszélt. Szerinte még a revízió is érdeke a zsidóságnak, hiszen Romániával ellentétben itt „gyöngyélete” van. De mit jelent itt az „érdekközösség” szó? Lehet-e beszélni közös érdekekről?

Nos, úgy vélem, hogy csak elméleti síkon, hiszen elvileg adott a két „anyaország”: Magyarország és Palesztina, amelyek mellett ott vannak a „határokon túli területek”. Minden létező vagy még csak készülőfélben lévő nemzetállamnak az az érdeke, hogy védje a „határokon túliak” jogait, ami a magyar állam esetében a romániai és más külországban élő magyarok, a cionisták részéről pedig a diaszpórában élő zsidók „nemzetiségi” érdekvédelmét jelentette, amelyet egyébként a cionista mozgalom – befolyása és hatása erősödésével – egyre inkább magára vállalt. Ha két nemzeti mozgalom között nincsenek területi viták, még egymás szimpatizánsai is lehetnek, természetesen szigorúan kölcsönöségi alapon és még akkor is, hogy ha utóbbi esetben az állam még nem létezett.

Első ránézésre arra gondolhatnánk, hogy a kényszerűségből felajánlkozó Goldmann és a fogadó Apor Gábor szabályos adásvételi „szerződést” kívánt kötni s az ennek megfelelő retorika ezt megkönnyítette. Ám ennél sokkal többről van szó.

Goldmann felajánlotta, hogy ha nem akadályozzák a magyarországi cionista munkát, akkor latba veti befolyását a Népszövetségnél és kisebbségi ügyekben együttműködik a magyar delegációval. S ez nem felelőtlen ígéret volt. Egy 1938 elején keletkezett külügyminisztériumi feljegyzés szerint Goldmann kisebbségi ügyekben „sűrűn kooperál” a magyar diplomatákkal.²¹ Sőt, Goldmann még az első zsidótörvény után is csitította a szervezetét, próbálta moderálni a kitört felháborodást.

A Jewish Agency nemcsak a magyarországi problémák megoldását kívánta, hanem saját „nemzeti” céljainak a támogatását is. 1937. szeptember 13-án Goldmann elküldte Ballának a palesztinai helyzetről szóló többoldalas levelét, remélve azt, hogy Magyarország az Agency mögött fog felsora-

David Landor, Arthur Lourie, Levi Eshkol, Aviad Yafe, 1965. március 26.

kozni, ha a Népszövetség megvitatja a felosztási terveket.²²

Közben a másik csoport is mozgásba lendült. 1937. március 17-én Arthur Lourie, november 3-án pedig Selig Brodetsky adott át memorandumot a londoni magyar képviselet vezetőjének.²³ Előzőleg meglátogatták a nagykövetséget, és Masirevich kérésére foglalták írásba az elmondottakat. A szövegek majdnem szóról szóra ismétlik meg azt, amit már Goldmann is többször kifejtett, sejtetve, hogy a cionista apparátus egy határozatát interpretálták külön-külön. A magyar követet mindenesetre sikerült meggyőzniük. Masirevich meg is jegyezte: „A zionisták kérését indokoltnak s a magyar érdekekkel összegeyztetethetőnek tartom.”²⁴

A gyűjtések újraengedélyeztetését még mindig nem sikerült elérni, ezért Goldmann felajánlotta, hogy október 14-én vagy 15-én a magyar fővárosba utazik.²⁵ A külügyi vezetés azonban nem tartotta indokoltnak az utazást, hiszen sem a belügyi, sem az 1937. áprilisában véleményezésre felkért kultuszminisztériumi tárcát nem tudta meggyőzni.²⁶ Balla hiába kereste fel Szöllősy belügyminisztériumi tanácsost, ő Stern Samu neológ hitközségi veze-

tőre és körére hivatkozva megtagadta az engedély kiadását.

A külügyminisztérium azonban hiába hivatkozott a „Goldmann irányítása alatt álló nemzetközi zsidó sajtó”-ra, Szöllősy és Tomcsányi Kálmán (1881–?) belügyminisztériumi államtitkár továbbra is hajthatatlan maradt. A Belügyminisztérium és a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium más politikát követett, mint a külügyi apparátus. Ezt a politikát nem a „határokon túl élő” magyarok nemzetiségi jogainak nyugati támogatása, hanem a hazai zsidóság establishmentjének fenntartása és segítése motiválta.

A kultusztárca – mellyel Sternéknek kiváló kapcsolatai voltak – a gyűjtést egy kézben kívánta összpontosítani. A hitközségi vezetés létre is hozta a Magyar Izraeliták Szentföldi és Egyéb Telepítéseit Támogató Egyesületét, amely a kezdetektől élvezte a tárca bizalmát. Ez annak ellenére volt így, hogy a brit hatóságok által kiadott palesztinai bevándorlási engedélyeket csak a Jewish Agency oszthatta tovább. Az engedélyeket a helyi cionista szervezetek kapták meg, azok, amelyek jórészt függetlenek voltak a hitközségi struktúráktól.

Ezzel az eseménnyel szinte egy időben a mozgalomra továbbra is rendőri nyomás nehezedett. 1937 novemberének első napjaiban több mint harminc cionistát állított elő a budapesti rendőrség. A fiatalok nagy része VII–VIII. kerületi hachsarákról került ki. A „felforgató tevékenység” vádját nemsokára elejtették, de az ügy felborzolta a jobboldali sajtó kedélyét, amely ismét bedobta a köztudatba az előkészítő telepek „ateista-bolsevista-lázító” tevékenységéről szóló „híreket”. A Magyar Cionista Szövetség heteken keresztül magyarázkodásra kényszerült és tovább romlott a tárgyalási pozíciója. Ezenkívül a szövetség kénytelen volt összes hachsaráit bezárni.

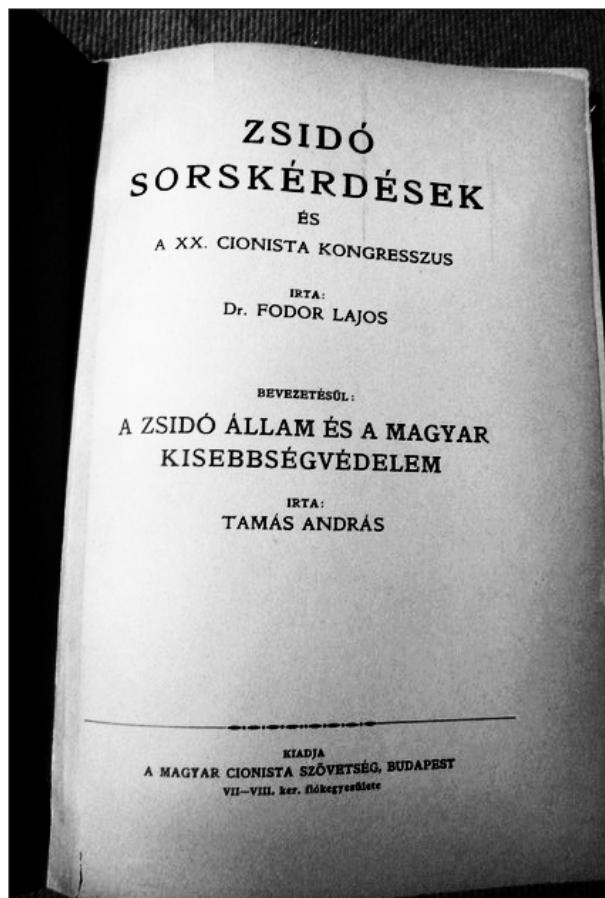
1938. február 2-án Buk ismét a Külügyminisztériumba látogatott, hogy előkészítse Goldmann újabb tárgyalásait. Meghirdetett előadását ismét csak a külügyi vezetés erőteljes nyomására engedélyezte a Belügyminisztérium. Az Apor Gáborral folytatott eszmecsereéről nem maradt fenn dokumentum, ám azt lehet tudni, hogy közvetlen hatása nem volt.

Goldmann február 6-án, a Magyar Cionista Szövetség Herzl-termében elmondott beszédében többek között kijelentette: „Egyébiránt le kell szögezni, hogy Genfben a magyar megbízottak részéről a legnagyobb erkölcsi támogatásban részesültem, mert ők tudják, hogy itt nem csak a zsidókról van szó, hanem a kisebbség jogáról.”²⁷ A dicséretből a külügyi tárca is részesült: „Gyakran találkoztam politikai munkám közben magyar államférfiakkal, azokkal a kitűnő férfiakkal, akik legalább annyira hívatva vannak a magyar érdekeket képviselni, mint az asszimiláns zsidó notabilitások s kijelenthetem, hogy ezeknek a férfiaknak egyáltalán nincsenek ilyen természetű megfontolásaik.”²⁸

Goldmann tehát ismét dolgavégezetlenül utazott vissza Genfbe.

LIAISON GENFBEN – KÖNYV BUDAPESTEN

Az „érdekközösség” eszméjét a külvilág számára is érzékelhetően képviselte a Revíziós Liga genfi titkára, Tamás András (1900–?). A régi székely családból származó és román börtönököt megjáró, majd a magyar revíziós politika apostolává szegődött Tamás – aki számos európai országban tevékenykedett és főleg franciául adott ki könyveket a magyar álláspont megismertetése érdekében – felismerte a nagy lehetőséget.²⁹ Amikor dr. Fodor Lajos, a XX. cionista kongresszusra (1937. augusztusa, Zürich) delegált egyik magyar küldött már a

*Zsidó sorskérdések
és a XX. Cionista Kongresszus*

kongresszus után Genfben megkereste, termékeny kapcsolat alakult ki közöttük. A hatvani ügyvéd régi cionista volt és – Raphael Patai (1910–1996) visszaemlékezése szerint – az 1930-as évek elején apjával, Patai Józseffel (1882–1953) együtt vettek 10 dunam (2,5 hold) földet Tel Aviv közelében (Shunat Boruchow), a mai Givatayimban, ahol két házat is építtetett a később (1940-ben) alijázó Patai.³⁰

A baloldali cionista küldött és a magyar revíziós politika egyik képviselője közti találkozásból könyv született: Fodor 1937-ben megjelent könyvének (*Zsidó sorskérdések és a XX. Cionista Kongresszus*)³¹ előtanulmányát a genfi titkár írta „A zsidó állam és a magyar kisebbségvédelem” címmel. A könyvet kiadó szervezet a hatóság által vegzált baloldali marxista Hasomer Hacair volt (más néven), melynek ténye jól megvilágítja azt, hogy a magyar külügyi gondolkodás el tudott vonatkoztatni a belpolitikai kényszerektől és a szövetségkeresés igénye olyan helyekre is „kiterjeszkedett”, melyet egyéb-

ként a belpolitikai helyzet nem tett volna lehetővé. A baloldali és magyarországi Erec Jiszrael Haovedet cionista választási koalíció embere 1938. április 5-én, Jeruzsálemben, a Cionista Világszervezet Executívájához írt levelében büszkén hivatkozott a „Propaganda” címszó alatt, hogy a húszéves példányban megjelent könyv előszavát az a „magyar diplomata” írta, aki „Arra mutat rá tanulmányában [...] hogy a magyar nemzeti érdekek megkövetelik a cionista világszervezettel végzett közös munkát.”³²

A kelet-európai zsidóságot Tamás beemeli az európai nemzeti kisebbségek sorába. Leszögezi, hogy a zsidóság „általános problémáját” a magyar hivatalos politikától, közvéleménytől és a magyar zsidóságtól független tényezők fogják megoldani és hogy a magyar kérdés ugyanannak a kérdésnek a része mint a cionizmus. „Felesleges és céltalan minden oppozíció, sokkal helyesebb, ha komoly tanulmány tárgyává tesszük a zsidóság nemzetközi kérdését s annak valóságához viszonyítjuk a magyar zsidóságnak fejlődési irányát. Ezen az úton haladva, a kérdés megoldása után olyan előnyöket kérhetünk és követelhetünk, melyekre előre megfontolt álláspontunk következtében jogosan igényt is tarthatunk” (7.) – írja.

Tamás arra hívja fel a figyelmet, hogy minden nép kitermelte a saját ideálját, mely megmentheti a „periodikus bűnbakoskodástól”. „A magyarság kitermelte a revizionizmust és magáévá tette a kisebbségek nemzetközi védelmének elvét; a zsidóság gondolkodó tömegei viszont kitermelték a cionizmust és azzal párhuzamosan az általuk is elfogadott kisebbségi rendszert” – írja. Nem kétséges, hogy lesz zsidó állam, ezt az első világháború eldöntötte. A zsidóságot nem fogja érdekelni a magyar antiszemitizmus, amelyet egyébként a kereszténység erői megfelelő helyére fognak „redukálni”.

Tamás András szerint a zsidó állam a Népszövetség által fog létrejönni és tagja lesz a szervezetnek, amely a kisebbségi „procedúrában” is változást fog előidézni. Magyar szempontból ezért is kívánatos a zsidó állam népszövetségi szereplése, „mert ezáltal a népszövetség közgyűlése VI-ik bizottsága útján, állandóan napirenden tarthatná a kisebbségi kérdést”. (9.) A „mai” helyzet alapján – véli Tamás – a Népszövetség közgyűlésének VI. bizottságában addig nem vetődik fel a kisebbségi kérdés, amíg Németország vissza nem lép a szervezetbe, „vagy amíg a Népszövetség tagállamai közé nem vesznek fel egy olyan államot, amelynek eminens kisebbségvédelmi érdekei feljogosítják arra, hogy ezt a kérdést állandóan és eredményesen képviselje”.. Erre a szerepre csak két állam vál-

lalkozhat: Svájc vagy a „megalakítandó önálló zsidó állam”.

STERN SAMU, A MAGYAR ZSIDÓK „DIKTÁTORA”

A Magyar Cionista Szövetség és a Pro-Palesztina szövetség 1938. február 11-én újabb beadvánnyal fordult a magyar kormányzati szervekhez.³³ A szöveg részletesen ecseteli a magyar–palesztinai gazdasági kapcsolatok előnyeit és a perselygyűjtéssel kapcsolatos problémákat. De a Belügyminisztérium tovább késleltette az ügy elintézését.

1938. március 1-én Goldmann levelet írt Apor Gáborhoz. Állítása szerint Genfben beszélt Kádár Lászlóval, a BM V. igazgatási rendészeti osztály vezetőjével, aki azt mondta, hogy a belügyi apparátus elvben nem ellenzi a gyűjtési engedély kiadását, de a Vallás-, és Közoktatásügyi Minisztérium a hitközségi vezetés beleegyezéséhez köti. Goldmann, tőle szokatlan módon, így fakad ki: „Annak az álláspontnak a fenntartása, hogy a neológ országos vezető beleegyezése nélkül semmiféle gyűjtés vagy tevékenység nem végezhető, ténylegesen azt jelenti, hogy Stern udvari tanácsos urat, a Belügyminisztérium vagy a Kultuszminisztérium hatalmának a segítségével a magyar zsidók diktátorává nevezik ki...”³⁴

Velics László 1938. május 19-én Kánya Kálmán (1869–1945) külügyminiszterhez írott levelében felfedi azokat a főként diplomáciai természetű dilemmákat, melyekkel a genfi misszió „találkozott”.³⁵ Beszámol arról, hogy a Zsidó Világkongresszus a zsidótörvényt a kötelező kisebbségi szerződések elleni merényletnek tartja és megbízta párizsi, londoni és washingtoni képviselőiket, hogy intervenáljanak a helyi magyar nagyköveteknél. Május elején a ZsVK két kommunikét adott ki, igazából informatív és nem annyira harcias tartalmúakat, ezekben neves közéleti emberektől idéztek a zsidók érdekében tett kijelentéseket. A második kommuniké is „általában mérsékelt hangnemben van tartva, helyenként azonban erőteljes kifejezéseket is használ. Kifejti, hogy a magyar kormány magas kulturáról és illemérzékről téve tanúságot, elismeri a zsidóknak gazdasági életünk felépítésében játszott nagy szerepét. Épp ezen elismerés mutatja azonban, hogy a zsidóellenes rendszabályok csak a »loi de la jungle« által inspiráltattak, mely szerint az erősebb könyörtelenül felfalja a gyengébbet. A közlemény további kifejti, hogy mint minden modern államban Magyarországon is az állam a legnagyobb vállalko-

zó és munkaadó. A zsidók tehát a magángazdaságra vannak korlátozva és épp ebből akarják most őket kiszorítani.”³⁶ A Zsidó Világkongresszus 1938. május 6-án félhavi információs bulletint adott ki *Correspondance Juive* címmel, melyben az osztrák, magyar és romániai zsidók helyzetével is foglalkoztak. A május 11-én tartott sajtófogadáson Goldmann osztogatta ezt a jelenlévőknek, de – Velics megjegyzése szerint – a magyar zsidók helyzetét nem hozta szóba a Titkárságon, hiszen: „...Remélik, hogy magyarországi barátaik révén a magyar kormányt engedékenységre bírhatják...”³⁷ Nagyon fontos az, ahogyan Velics figyelmezteti a külügyminisztert arra, hogy nagyon vigyázniuk kell, nehogy úgy járjanak mint a numerus clausus törvény idején, amikor is úgy állították be a magyar küldöttek az egész törvényt, hogy például a kereskedelmi és hasonló iskolákra nem vontakozik, mert ott nem akarják a zsidókat „korlátozni”. Mivel a magyar kormány akkor a zsidókat kisebbségnek tekintette, nehezen érvelhet „most” amellet, hogy nem tekinti annak. A „recevabilitás” (elfogadhatóság) elleni harcot nem eszerint kell megvívni – véli a diplomata – hanem: „Legcélszerűbb eljárásnak tehát az mutatkoznék, hogy a cionista és nem-cionista zsidók között már most megmutatkozó taktikai eltérést kihasználva, a magyarországi zsidóság saját jól felfogott érdekében ideje korán tiltakozzék minden külföldi beavatkozás és akaratuk ellenére történő petícionálás ellen.”³⁸ Teljesen világos, hogy a magyar diplomácia az akkori kormánypolitika „szolgálólányaként” minél jobban el akarta fogadtatni a zsidótörvényt a zsidó világgal és ki akarta védeni a támadásokat azzal, hogy – ellentéteikre alapozva – pacifikálni akarta a magyar zsidóságot.

A Belügyminisztérium 1939-ben mind a Pro-Palesztina Szövetségnek, mind a hitközségi fantomcionista szervezetnek megadta a gyűjtési engedélyt. Az államhatalommal jó viszonyt fenntartani akaró Magyar Zsidók Pro-Palesztina Szövetsége a lefoglalt összeget (558.72 pengő) fele-fele részben a „Magyar a magyarért” segélyakció és a „Horthy Miklós Nemzeti Repülőalap” számára ajánlotta fel, melyhez 1938 decemberében a belügyminisztérium is hozzájárult.³⁹ Az „érdekközösség” ábrándja azonban a zsidótörvények, a magyar kormányzati szervek érdekellentétei és a hivatalos zsidó vezetés magatartása miatt hamar szertefoszlott. A Jewish Agency vezetésének sajnálattal kellett tudomásul vennie, hogy a csekély nemzetközi tekintéllyel rendelkező Stern Samu-féle stáb befolyása erősebb Magyarországon, mint a jelentős kapcsolatrendszerrel bíró nemzetközi cionista szervezeté. Ugyanakkor még 1939 januárjában is azt jelentette Velics

László követ, hogy Goldmann – minden panasza ellenére – megígérte neki, szervezete nem viszi a Nemzetek Szövetsége elé az első zsidótörvény ügyét.⁴⁰

1939 után megváltozott a Jewish Agency álláspontja. A második zsidótörvény bevezetése után már nem érdekelte a határokon túli magyar kisebbség problematikája, hiszen sokkal elementárisabb léthelyzetre és veszélyre kellett választ adnia. Nachum Goldmann pedig New Yorkba menekült, 1940 szeptembere már ott találta.

ÖSSZEGZÉS

A magyar diplomácia egyes körei 1936–1937-ben eljutottak odáig, hogy a hagyományos, két világháború közötti kisebbségvédelmi rendszert alapul véve a közeljövőben megalakuló zsidó állam támogatása Magyarország számára pozitív lehet: ebben nem véletlenül jártak élen a hivatalos magyar álláspontot megjelenítő „civil” Revíziós Liga vezetői és vezető funkcionáriusai, akiknek mindenféle szempontból nagyobb volt a mozgásszabadságuk, mint a sokkal kötöttebb pályán mozgó diplomatáknak. A zsidóságnak mint egy potenciális nemzetállam „külföldön” élő nemzeti kisebbségének a számbavételét, az erdélyi, (cseh)szlovákiai és jugoszláviai magyar kisebbséggel való párhuzamosság megteremtését, az ebben rejlő pozitív politikai lehetőséget Nachum Goldmann és társai „láttatták be” a magyar külügyi adminisztráció embereivel, akik jó érzékkel vették és vetették észre a magyar kisebbségvédelem „habarcsát”, melyhez a helyi cionisták problémáit is „kötni” lehet. Nem véletlen, hogy éppen Genfben akadt egy magyar újságíró és politikus, aki viszont a magyar revízió érdekében óhajtotta volna hasznosítani a cionista szervezeteket, illetve a potenciálisan létrejövő zsidó államot. A zsidó nemzeti szemlélet képviselőinek fő ellenfele, a magyar neológ zsidó vezetés viszont nem pusztán az antiszemitizmustól és az elért jogi egyenlőség visszavételétől való félelmében, de hatalmi okokból, a belső valláspolitikai monopólium fenntartása érdekében ragaszkodott a zsidóságnak pusztán vallásfelekezetenként való reprezentációjához, amelyre egyébként – az európai politikai viszonyok rosszabbra fordulásával – racionális indoka is volt. A megosztottság azt eredményezte, hogy más frazeológia alakult ki belföldre és más külföldre szánva. A vallás- és közoktatási tárca a neológok, a külügyi a cionisták érvelését engedte közel magához, a teljes azonosulás azonban nem következett be, és az államhatalom és a hivatalos zsidóság is vigyázott arra nyilvánosan,

hogyan az addig kialakult jogi-nyelvi, a zsidóságot érintő definíciókat ne puhítsa fel túlságosan. Ugyanakkor ez a kapcsolat 1938 után arra szolgált, hogy a zsidótörvények nemzetközi hatását teszteljék a magyar hivatalosságok. A magyar-cionista érdekközösségnek elemi előfeltétele volt ebben az időben az első világháború után kialakult európai kisebbségvédelmi rendszer, a Nemzetek Szövetsége működése, melynek hanyatlása, majd bukása és az európai zsidóüldözések megindulása magával hozta ennek a konstrukciónak az összedőlését is. Így távolodott el egymástól a történelem viharában a két nehezen összeillő fél.

JEGYZETEK

- ¹ A szöveg rövidebb változata előadás formájában elhangzott az NKE ÁKK Molnár Tamás Kutatóintézet által szervezett „Többes kötésben” című konferencián 2018. február 2-án.
- ² 1937. január 7. 901/55/1936.fk.állro. M. kir. rendőrség budapesti főkap. Államrendészeti osztály. T. MZSPPSZ engedély nélküli gyűjtése. Hiv. sz.: 595/1936.VII.res. A főkapitányhelyettes levele a belügyminiszterhez. MNL (MOL) K 149 1936-7-8486.
- ³ 1936. szeptember 24. BM a VII. Közbiztonsági osztálynak (8486/res.1936.VII.) A VII. Osztálytól az MZSPPSZ adománygyűjtési eng.tárgyában. MNL (MOL) K 149 1936-7-8486.
- ⁴ Uo.
- ⁵ 1937. március 31. Másolat a 180.287.1936.V.a. B.M. számú kiadmányról. Válasziratszám: 5639/1936.II. Tárgy: MZSPPSZ adománygyűjtése. Csom. mell. M. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter Urnak Budapest. Az ortodoxok 193.871/1931.B.M.szám alatt visszavonásig kaptak engedélyt, a lakáso(ko)n történő gyűjtésre. MNL (MOL) K 149 1936-7-8486.
- ⁶ A budapesti főkapitányhelyettes levele a belügyminiszternek. 1937. január 7. 901/55/1936.fk.állro. M. kir. rendőrség budapesti főkap. Államrendészeti osztály. T. MZSPPSZ engedély nélküli gyűjtése. Hiv.sz.: 595/1936.VII.res. MNL (MOL) K 149 1936-7-8486.
- ⁷ MNL K 149 BM Res.1936-7-8486.
- ⁸ MNL (MOL) K 149 1936-7-8486.
- ⁹ MNL K 149 BM Res.1937-7-4113. A Magyar Zsidók Pro Palesztina Szövetsége levele a M. Kir. Rendőrség Államrendészeti Osztályához. Valamint: CZA/Central Zionist Archives, Jeruzsálem, Izrael/ S6 1918.
- ¹⁰ MNL K 63-1939-43. 1936. december 18.
- ¹¹ Uo.
- ¹² Balla Pálról nem tudunk sokat. Egy forrás szerint létezett egy Balla Pál nevű államtisztviselő, aki az 1940-es évek elején (1939–1944) a Miniszterelnökség II. B. osztályát vezette, mely a külföldön élő magyarok ügyeivel foglalkozott.
- Lásd Seres Attila: Domokos Pál Péter missziója a bukaresti magyar követségen (1940–1941). *Magyar kiébredés*, 53–54. sz. = 14. évf. (2009.) 3–4. sz. 276–321.
- ¹³ MNL K 63-1939-43. 1937. január 26.
- ¹⁴ Lásd Buk Mirjam visszaemlékezését: https://www.szombat.org/archivum/hol-volt-hol-nem-volt-2_ Könyvei: *Mit akar a cionizmus?* Budapest, 1935. Magyar Cionista Szövetség. 2. kiadás: 1940. *A kétezeréves út. A zsidókérdés történet-szociológiája.* Budapest, 1943. Magyar Zsidók Pro Palesztina Szövetsége. Második kiadása 1944. március végén jelent volna meg. A nyilasok égették a könyvet. A héber kiadás 1962-ben jelent meg, pár nappal halála előtt: *Haderech bat baalpayim.* Hocaat Javne, 1962. Az Oneg Sabbath Klub ismét kiadta 1995-ben, Budapesten.
- ¹⁵ CZA S25 1989.
- ¹⁶ CZA S6 1918. 1936. december 27.
- ¹⁷ CZA Z4 10345/1. 1937. eleje.
- ¹⁸ MNL K 63 -1939-43. 1937. február 12. Balla Pál „Pro Domo” feljegyzése.
- ¹⁹ Lásd 9. jegyzet.
- ²⁰ Lásd 1. jegyzet.
- ²¹ MNL K 63- 1939-43. 1938. február 2.
- ²² MNL K 63 -1939-43.
- ²³ CZA 4 10345/1. 1937. március 17. Brodetsky Goldmannak. Valamint: MOL K 63 1939-43.
- ²⁴ MNL K 63 -1939-43. 1937. március 31.
- ²⁵ MNL K 63-1939-43. 1937. október 5. Goldmann Ballához.
- ²⁶ MNL K 63-1939-43. Balla „Pro Domo” feljegyzése. 1937. október 14., valamint 15. és 22.
- ²⁷ *Zsidó Szemle*, 1938. február 11. 4. l.
- ²⁸ Uo. 7. l.
- ²⁹ *Keresztény Közéleti Almanach.* Második kötet M–ZS. Budapest, 1940. „Pátria” Irodalmi vállalat és nyomdai részvénytársaság. 1059.
- ³⁰ Raphael Patai: *Apprentice in Budapest. Memories of a World that is no more.* Lexington Books, 2000. 126.
- ³¹ Kiadja a Magyar Cionista Szövetség, Budapest. VII–VIII.ker. fiókegyesülete Budapest, 1937.
- ³² CZA S5/ 2004.
- ³³ MNL K 63 -1939-43. 19. „Emlékirat a magyarországi Palesztina-munka jelenleg fennálló egyes nehézségei tárgyában”.
- ³⁴ MNL K 63-1939-43.
- ³⁵ 1938. Május 19.: Velics László követ jelentése (21/pol.-1938.) Kánya Kálmán km.-nek In: MNL K63 1939/43
- ³⁶ Uo.
- ³⁷ Uo.
- ³⁸ Uo.
- ³⁹ M. kir. BM VII.Res osztály 15695 szám. Ér. 1938. A beadvány száma és kelte: 356/8/1938.fk.állro. A főkapitányi felterjesztésre érkezett válasz 1938. december 17-én született. MNL (MOL) K 149 1936-7-8486.
- ⁴⁰ Velics László követ jelentése (6/pol-1939.) 1939. január 23. A KM-nek, Csáky Istvánnak (dr. gróf Kőrösszeghi és Adorjáni). Magyar Királyi Képviselő a Nemzetek Szövetsége mellett. MNL K63-1939-43.